

Voigt Vilmos
Sokkal több, mint cirkusz!
Új self-made-man világkép*

(Idén lesz 90 éve, hogy meghalt a világ mindmáig legnevezetesebb „szabadulóművésze”, Harry Houdini. Az egykori előadások eredeti kellékeiből, főleg bilincsekből és kívülről bezárható ládákból, meg az akkori előadások plakátjaiból kiállítás nyílt az Országos Széchényi Könyvtárban. A megnyitón fellépett (az ugyancsak magyar eredetű) David Merlini, napjaink legismertebb szabadulóművésze, aki összegyűjtötte Houdini tárgyait. Reményeink szerint idén tavasszal elkészül a budai Várban a „Houdini Ház”, ahol ezek láthatóak lesznek.

A megnyitón elmondott szövegemben nem a közismert életrajzi adatokat soroltam fel, hanem azon igyekeztem, hogy e világhírű mutatvány művelődéstörténeti háttérére utaljak.)

Méltónak tartom e helyet egy szabadulóművész dokumentumainak kiállításához a magyar nemzeti könyvtárban, kultúránk egyik legfontosabb önanonosító helyszínén. A kultúra ugyanis nemcsak a katedrálisok, a színházak és az egyetemek, hanem a furcsaságok, látványosságok és különös eredmények társadalmi fóruma és összegezője is. Ha csak a tág értelemben vett mutatványokat és cirkuszokat a ma is olyannyira szerető közönséget vesszük – az előbbi állításban nem kételkedhetünk. És, mint ahogy a szépirodalom vagy a színház az adott társadalom tükré: a maguk módján a látványosságok is ilyen tükörképek. Ha az „escapist” kimenekül a kötetelmekből, mi is ezt próbálhatjuk meg – század-szor is.

Közismert, hogy már az antikvitásban és Bizáncban milyen fontos, „állami” intézmény volt a „cirkusz”, vagy amit mi utólag sommásan annak nevezünk. Mindmáig megvan ennek a folytatása. Majd ehhez képest egy más mondanivalójú mutatvány-sorozat jelenik meg a reneszánsz idején és rögtön ez után: a különös, torz, hihetetlen tárgyak (és emberek) összeszedése és bemutatása. Ez a „Kunst- und Wunderkabinett” kora – ami egyébként a mai múzeumaink ritkasággyűjteményeinek közvetlen előzménye volt. Noha igazán sokféle furcsaságot gyűjtöttek így egybe, majd ki is állítottak – mégis azt mondhatjuk, ezek „mondanivalója” egy mondat-

ban is megfogalmazható: létezik a természetes, ami megszokott is, törvényszerű is és szép is – és van az ettől eltérő, ami nemcsak furcsa és rút, hanem hi-

* Elhangzott a Harry Houdini-kiállítás megnyitóján, az Országos Széchényi Könyvtárban, 2016. január 26-án.

hetetlen és emberfeletti is. Ennek példányait évszázadok óta az országokat átívelő szórakoztató vándorműsorként mutatták be a jobb híján „artistáknak” nevezett előadók. A panoptikum és a viaszmúzeum is innen származik

E művelődéstörténetből csak néhány frappáns példát említek.

A Lazarus Colloredo és Johannes Baptista Colloredo nevű sziámi ikreket már az 1630-as években európai körúton mutogatták. Nagy Péter cár Szentpétervárott ma is meglevő „Kunstkamerájá”-ban nemcsak a torzszülöttek, a különösen nagy vagy kicsiny egyedek, a cár által kihúzott zápfogak voltak láthatók a díszes tárlókban, hanem az orosz birodalom népeinek jellemző tárgyai és régészeti kincsek is ide kerültek. Szórakoztató műsor is kísérhette ezeket. Például 1739-ben Golicin nagyherceg és felesége számára cirkuszi törpékből fényes kíséretet szerveztek, amely egy jégből faragott palotába vonult. Hosszas etikai töprengés után Tom Norman 1884-ben a londoni East Enden végül is bemutatta az ormótlan torzszülöttet („The Elephant Man”-t, az elefántembert) – óriási sikerrel. A mutatványember egyébként aforisztikus művet is írt.

Ám éppen ebben az időben az emberi tevékenység határait feszegető másféle mutatványok is megjelentek. Legnevezetesebb közülük az újkori olimpia (*citior, altior, fortior* – gyorsabban, magasabbra, erősebben) jelszóval a lehetetlen kihívásával és a bátrak vetélkedésével.

A 19. század végére legkivált a dinamizmusában és tömegrendezvényekben telhetetlen Egyesült Államok hoz létre addig sosemvolt produkciókat. A néger Ira Aldridge (1807–1867) Shakespeare-színészként jött át Európába (1852), és végül a cári udvar meg a lengyel nemesek kedvence lett. Sírja is Lódzban van. Nemcsak a cirkusz, hanem az

egész modern szórakoztatóipar megteremtője, P. T. Barnum (1810–1891) „cirkuszában” lépteti fel (1850) a svéd csalogány, Jenny Lind áriáit, William Henry Johnson „majomembert” (1860), a törpe Charles Strattant mint „Hüvelykmatyi tábornokot”, aki kitűnően tudta utánozni Herkulest vagy éppen Napóleont. 1862-ben egy óriásnő, Anne Swan mellett egy újabb törpe, Nutt hajóskapitány lépett fel. Barnumnak már vándorcirkusza előtt is voltak hasonló attrakciói. 1835-ben a vak és mozgásképtelen rabszolganő, Joice Heth mint George Washington dajkája szerepelt (aki ezek szerint ekkor már kb. 160 éves lett volna). 1842-ben a majomfejű és halfarkú Feejee „sellő” volt Barnum műsorának legnagyobb látványossága.

A csakugyan élt, és eredetileg a vasútépítő munkásokat bölényhússal ellátó, skalpoló indiánvadászból baráti indiánmutogatóvá fejlődött Buffalo Bill (1846–1917) és társulata önállóan léptek fel a szórakoztatóiparban (1883), majd 1887-ben európai turnét szerveztek. Ők a cowboyok, sőt programjuk szerint az észak-amerikai indiánok „ősi kultúráját” mutatták be a közönségnek: lóháton vágatást, laszszóval állatok befogását, késdobálást stb.

Talán a legnevezetesebb szuperartista a Niagara felett kifeszített kötélén átsétáló kötélátjáró, Charles Blondin (1824–1897) volt, aki mindig új, még nehezebb elemeket mutatott be: talicskán tolt, vagy a hátán vitte társát (ezt a lehetőséget felajánlotta az Egyesült Államok elnökének is, aki azonban nem élt ezzel), a kötél közepén megállt, rántottát sütött, és azt el is fogyasztotta. Egyik későbbi mutatványán bilinccsel a kezén lépett fel. 1861-től kezdve Angliában dolgozott, 1864-ben Magyarországon is bemutatta műsorát.

Sok kevésbé ismert hasonló utazó csoportról is tudunk. A nevezetesebbek a nagy óceánjáró hajókon a személyzettel és a menaszériával együtt átjöttek Angliába, majd Európa-szerte turnéztak. Kivé-

tel nélkül jártak Magyarországon is, cikkcakkos úton többtucatnyi városban szerepeltek. Egyébként 1889-től Budapesten már volt állandó cirkusz, amelyben voltak hasonló hazai és külföldi mutatványok is.

Ritkán említett, ám fontos tény, hogy az új mutatványvilágot elterjesztők legtöbbször politikailag igen haladó nézeteket képviseltek: felléptek a rab-szolgaság és a társadalmi egyenlőtlenségek ellen, az alsóbb néprétegek számára játszottak, segélyező egyleteket alapítottak.

Ebben a sorban most értünk el Harry Houdini alakjához.

Ő éppen e korban nevelkedik és működik. Az ember legyőzi a lehetetlent – ez volt bemutatóinak tanulsága. Sokoldalú ember, például valódi és merész aviatikus is volt. Éppen ő a miszticizmus ellen-sége. Szabadkőműves és filantróp. A bűvészek szövetségének megszervezője. Leleplező könyvet írt korábbi példaképéről, a francia illuzionista Jean-Eugène Robert-Houdinről (1805–1871), aki az 1844-es párizsi kiállításon tűnt fel, és „mágikus színház”-ában (1852) automatákkal csapta be nézőközönségét. A nemcsak a Sherlock Holmes figuráját megteremtő, hanem világszerte híres spiritiszta Conan Doyle egy ideig a barátja volt, majd szakítottak, és Houdini élesen támadta, le is leplezte az okkultizmus bemutatóit. Egyébként ő is progresszív társadalomkritikus volt. Artistaként is igazán sokoldalú volt, hagyományos számokat is előadott. Illuzionistaként 1918-ban (azóta is megismételhetetlen módon) egy hatalmas elefántot tüntetett el a porondról. Kiválóan ismerte a bűvészek új meg új technikai felszerelését. Mindezt precíz szakmunkának, és nem varázslatnak tekintette.

Houdini korán árvaságra jutott, és egy maga járta úton világhírűvé váló „self-made-man” volt, akinek világlepe és műsorai túlmutatnak a cirkuszi

porondon. És, noha ezt nem szokta hangoztatni, sőt Wisconsinban születettnek mondta magát – ő is „máshonnan” jött Amerikába. És lett belőle mind-máig márkanév – noha nem akart Prométheusz vagy gróf Monte Cristo lenni, csak az artista szakma kiváló mestere.

A Széchényi Könyvtár kis kiállítása közvetlenül mutatja be Houdini mutatványainak „kellékeit”. Ám itt is szinte mindennek van „szimbolikus” jelentése – mégpedig nem is túl egyszerű. A kalodák és a hatalmas utazóbőröndök akár az akkori nyüzsgő és mozgékony Amerika emblémái is lehetnek. A sok-sok plakát, hirdetmény és az újságcikkek a tömeget mozgósító új közléstechnikát jelképezik. Fellelései színhelyeit stratégiai pontossággal tervezte és szervezte meg. Houdini kiválóan értett az előzetes közlemények által elért reklámhoz. Személyes tárgyai egy modern amerikai üzletember kellékei. A vártnál kisebb méretű és változatos kézbilincsek sokféle magyarázattal hozhatók kapcsolatba. E korban készülnek az egyre újabb bilincsszabdal-mak – mindegyikük a tökéletes, feltörhetetlen zárat ígéri, a polgári tulajdont biztosítandó, a bűnözőket fogva tartandó. (A csodás záruk és lakatok babonázták meg a gyermek Merlini Dávidot is – mint ahogy másokat az ördöglakatok és a szintén magyar Rubik-kocka tökéletes világa.) És persze, hogy a leláncoltak és a bilincsek mindig is a „szabadság” fogalmával kapcsolhatók össze – csak nem minden „jelentésbeli csavar” nélkül. Ugyanis – ki szabadulna meg bilincseitől? Az, aki bűnözött, elfogták, és a társadalom verte bilincsbe. A bilincs egyre mecha-nikásabb voltát legyőzni is érdem, ha a technikus szabadulóművész sikerrel jár: kijut a „szabadság hazájába” – ez Amerika önreklámja. Ám nemcsak gonosztevő lehet a szabadulni vágyó: a jégkockából, kényszerzubbonyból, a mára már eltűnt nagy, régi tejeskannából kiszabaduló mindennapi ember (mondjuk a bankkamatokból) szabadulásvágyát is kifejezi. Ez a minta azóta létezik, amióta az európai kultúra. A történelem előtti korban, Dániában az elítélteket gúzsba kötötték, fejükre csuklyát húztak, és úgy dobták be őket a mocsárba – azaz nem megölve, csak a kiszabadulás lehetőségétől megfosztva.

És amiért itt minderről szólunk: ide, a „szabadságba” vágyott a kivándorló nagyváradi–budapesti szegény zsidó rabbi családja: Weisz Mayer Sámuel (1829–1892), felesége, Steiner Cecília (1841–1913), hat fiuk és egy leányuk: Herman (1863), Nathan (1870), Gottfried (1872), Theodor (1876), Leopold (1879), már Amerikában: Gladys Carrie (1882). Közülük a legnevezetesebb Erich (1874. március 24 – 1926. október 31.). Ő lett Harry Houdini!